

بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری بر نواحی روستایی ایران

سمیرا حبیب نژاد لوجندی^۱، لقمان مولان نژاد^۲، حسین یادآور^۳

چکیده

در عصر حاضر، گردشگری و اقتصاد گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از سریع‌ترین صنایع رو به رشد جهان، ابزاری برای ایجاد درآمد ملی، از اصلی‌ترین ارکان اقتصادی جهان و نیز از مفاهیم، اشکال و ارکان توسعه‌ی پایدار قلمداد می‌شود. از طرفی گردشگری اشکال مختلفی دارد که اکنون شکلی نوینی از گردشگری با عنوان گردشگری روستایی، با هدف توسعه پایدار جوامع محلی در نواحی روستایی و به عنوان ابزاری برای توسعه اقتصادی و اجتماعی و یکی از مهم‌ترین مشاغل مدرن در مناطق روستایی ارتقا یافته است. گردشگری روستایی یکی از زمینه‌های توسعه‌ی روستایی است که فرصت‌ها و امکاناتی را به‌ویژه برای اشتغال و درآمد روستایی فراهم می‌سازد و نقش مؤثری در احیاء و نوسازی نواحی روستایی دارد. پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری در نواحی روستایی ایران و افزایش فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی انجام پذیرفت. روش تحقیق مورد استفاده در این مطالعه از نوع مطالعه‌ی اسنادی و کتابخانه‌ای است که حاصل مطالعه و بررسی منابع مرتبط در زمینه گردشگری روستایی می‌باشد. واگوی مطالعات انجام شده نشان می‌دهد گردشگری روستایی، موتور محرکه اصلی در زمینه بهبود و رشد اقتصادی روستاها محسوب می‌شود و گردشگری با ایجاد فرصتی راهبردی سبب تنوع اقتصاد محلی شده و با ایجاد فرصت‌های شغلی مولد مبتنی بر قابلیت‌های موجود در روستا، سبب افزایش سطح رفاه، استانداردهای زندگی، درآمد و امنیت در روستا می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت که یکی از بهترین راه‌های نجات روستایی کشور از مسائل و مشکلات اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی و رسیدن به عدالت اجتماعی و جغرافیایی، توجه هر چه بیشتر مسئولین و مردم به توسعه و گسترش گردشگری روستایی است، زیرا در نهایت به توسعه‌ی پایدار روستایی می‌انجامد. در واقع، گردشگری روستایی با افزایش درآمد روستاییان از طریق ارائه خدمات و فروش تولیدات خود به گردشگران، تلاش برای بکارگیری استعدادها و کشف منابع بالقوه برای کسب درآمد از راه رشد صنایع‌دستی روستایی و جذب سرمایه‌های سرگردان و به جریان انداختن آن در محیط روستا موجب دستیابی به سطحی از تعادل اقتصادی بین سایر بخش‌ها در روستا و تسریع در گردش پول در فضای روستا می‌شود.

واژه‌های کلیدی: گردشگری روستایی، پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری زیست‌محیطی، ایران

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی دانشگاه تبریز

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان

^۳ استادیار گروه ترویج و توسعه روستایی دانشگاه تبریز

مقدمه

گردشگری یکی از ابزارهای مهم توسعه در جهان شناخته شده است و در قرن گذشته پیش‌بینی می‌گردید که بزرگ‌ترین صنعت جهان در قرن ۲۱ میلادی باشد (Thabet, ۲۰۰۷). به طوری که آنتونیو ساوینیاک، دبیر کل پیشین سازمان جهانگردی در ۱۹۹۸ اعلام کرد در پایان قرن بیستم گردشگری به صنعت شماره یک جهان تبدیل خواهد شد (Gee, ۱۹۹۴؛ میرزایی، ۱۳۸۸). گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری بوده و می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی-اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد کرد (Szabo, ۲۰۰۵). از جمله اثرات مثبت اقتصادی آن می‌توان به ایجاد اشتغال و درآمد، کمک به فراهم شدن خدمات زیر بنایی، تشویق و تحرک رشد سایر بخش‌ها و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در محیط‌های کوچک به‌خصوص روستاها اشاره کرد (Dwyer, ۲۰۰۹). توسعه گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی، تفکری نسبتاً جدید است که سیاست‌گذاران محلی در جوامع روستایی به اهمیت این راهبرد پی برده‌اند (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۱). گردشگری یکی از بزرگ‌ترین صنایع در جهان است و در دهه‌های اخیر به دلیل افزایش شدید انواع روش‌های گذران اوقات فراغت و افزایش سهولت سفر برای بسیاری از افراد، رونق گرفت است. این رونق به ویژه در قالب انواع گردشگری تجربی مانند اکو توریسم، گردشگری ماجراجویانه، گردشگری کشاورزی و گردشگری مواد غذایی که معمولاً در مناطق روستایی برگزار می‌شود چشمگیر است (Dougherty et al., ۲۰۱۳). در سه دهه گذشته، صنعت گردشگری نقش فزاینده‌ای در اقتصادهای محلی ایفا کرده و بخشی از تغییر ساختار جهانی را رقم زده است (Kock, ۲۰۱۳).

گردشگری و اقتصاد گردشگری در حال حاضر، در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است. افزون بر این بسیاری از برنامه ریزان و سیاست‌گذاران توسعه از صنعت گردشگری به عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند (مشکینی و حیدری، ۱۳۹۰؛ بهاری، ۱۳۹۰). امروزه بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که گردشگری می‌تواند کاتالیزور توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی باشد. از این رو، در سال‌های اخیر گردشگری روستایی در بسیاری از کشورهای جهان مورد استقبال قرار گرفته و کشورها علاقه‌مند هستند که این نوع از صنعت گردشگری را به دلیل آثار مثبت آن بر اقتصاد ملی، منطقه‌ای و محلی گسترش دهند و از آن به عنوان ابزاری برای کاهش فقر و توسعه جامعه بهره‌مند شوند (Giampiccoli & Kalis, ۲۰۱۲). گردشگری روستایی طی سال‌های ۱۹۷۰ در مناطق روستایی آلپ شکل گرفت. این نوع گردشگری شباهت زیادی به اکو توریسم دارد؛ با این تفاوت که در یک محیط روستایی انجام می‌پذیرد و اهداف آن وسیع‌تر است. برای اولین بار در منطقه کوه‌های آلپ (فرانسه، آلمان و ایتالیا) به دنبال هجوم روزافزون گردشگرانی که به این مناطق آمدند و فشار روزافزونی را برای توسعه محیط‌های روستایی وارد نمودند، گردشگری روستایی به عنوان یک گزینه برای توسعه مطرح شد که اهداف آن حل مشکل مهاجرت جوانان و عدم توسعه اقتصادی، خصوصاً تخریب منابع طبیعی و میراث فرهنگی آن نواحی بود. در دیگر نواحی مانند اسلوواکی، علت اصلی سودآور نبودن تولید و مهاجرت روستاییان، دلیلی بر جهت‌گیری به سمت یک منبع ثانویه برای افزایش درآمد روستائیان بود (قنبری، ۱۳۸۷). به طور کلی، از گردشگری روستایی زمینه اشتغال‌زایی، افزایش درآمد، کاهش فقر در مناطق روستایی را به دنبال دارد و علاوه بر اینکه بر اقتصاد و معیشت مردم روستایی تأثیر می‌گذارد یک عامل مهم جهت توسعه پایدار اجتماعی به ویژه کاهش فقر روستایی می‌باشد. البته تأکید بر بعد پایداری زیست‌محیطی از عوامل مهمی است که در کنار توجه به پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی گردشگری به آن باید توجه ویژه گردد. از این رو، هدف از مطالعه بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری بر نواحی روستایی ایران می‌باشد که با مطالعه منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی بتوان راهکارهایی جهت بهبود صنعت گردشگری روستایی ارائه نمود.

تعاریف و مفاهیم گردشگری روستایی

تعاریف بسیاری از گردشگری روستایی وجود دارد. در یک مفهوم کلی می‌توان گردشگری روستایی را فعالیت گردشگری در محیط روستا دانست و یا در یک حوزه کاربردی وسیع‌تر آن را فعالیت‌های گردشگری در حوزه غیرشهری که فعالیت انسانی در آن اقتصاد وابسته به زمین مخصوصاً کشاورزی در جریان است، تعریف نمود. اما ذکر این نکته ضروری است که اگر گردشگری روستایی را بخواهیم بنا به تعاریف فوق

تنها به تمامی فعالیت‌های گردشگری فقط در محیط روستا فرو کاهیم، از درک تمامی ابعاد آن ناتوان خواهیم بود. هر چند در ابعاد وسیع‌تر نیز هم چون محیط غیرشهری گونه‌های متعدد و متمایزی از گردشگری را بدون رابطه‌ای منطقی در کنار هم قرار داده‌ایم. بر این مبنا با در نظر گرفتن محیط روستا و پیرامونش گردشگری روستایی را می‌توان این‌گونه تعریف کرد. توجه به موضوع گردشگری روستایی، از دهه‌های ۱۹۵۰ میلادی به بعد گسترش یافت و در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی بیشتر در زمینه اقتصاد گردشگری روستایی برای کشاورزان و جوامع محلی مورد توجه قرار گرفت (قادری، ۱۳۸۲). تاریخ، فرهنگ، شیوه زندگی و زبان هر قوم در یک منبع فراگیر به هم بافته شده است که درک و شناخت این نسخ فقط از راه مشاهده مستقیم آن بهتر حاصل می‌شود و بدون شناخت این نسخ فراگیر در جوامع گوناگون، فرهنگ جامعه اگر نپوسد و از بین نرود، بی‌شک از رشد باز می‌ماند (وای گی، ۱۳۸۲). لذا گردشگری از مهم‌ترین ارکان برای ممانعت از این مهم می‌باشد. با توجه به اینکه گردشگری روستایی می‌تواند در برگیرنده گستره وسیعی از گونه‌های مختلف گردشگری باشد، می‌توان تعاریف متعددی از گردشگری روستایی ارائه داد. جریان گردشگری روستایی را می‌توان زمینه‌ای اطلاق به گردشگرانی دانست که در یک روستا یا در نزدیکی آن اقامت کرده و در مورد زندگی و محیط محلی آن آگاهی کسب می‌نمایند؛ یا می‌توان به گردشگرانی اشاره کرد که با خانواده‌های کشاورز زندگی کرده و در مورد فعالیت‌های کشاورزی چیزهای می‌آموزند و یا می‌توان گردشگرانی را که در یک روستا یا دهکده ماهیگیری با خانواده صیادان زندگی کرده و با آن‌ها به صید می‌روند را به عنوان گردشگرانی روستایی برشمرد. با این وجود نباید از درک این نکته غافل بود که گردشگری روستایی می‌تواند در برگیرنده یک گستره وسیعی از گونه‌های مختلف گردشگری باشد (سقای، ۱۳۸۶).

گردشگری روستایی عبارت است از: فعالیت‌ها و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های مختلف روستایی و پیرامون آن‌ها که دربردارنده ارزش‌ها و آثار متفاوتی برای محیط‌زیست روستا (طبیعی و انسانی) است (Soteriades, ۲۰۰۲). گردشگری روستایی، نتیجه یک مفهوم فراگیر از گریزهای شهری است که در سیطره سرمایه‌داری، رهیافت پساפורدیسیم را در عبور از نگرش تک‌محور در نواحی روستایی در قالب کنش‌پذیری اقتصادی - اجتماعی که می‌تواند زمینه‌ساز درآمد و اشتغال باشد، درآمیختگی با صنعت زمین‌داری به اجرا می‌گذارد (مافی و سقای، ۱۳۸۷). گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال درآمد بوده و می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی - اجتماعی و اکولوژیکی جوامع روستایی قلمداد کرد. مسلماً گردشگری نقش اساسی در میزان توسعه و حفظ ذخایر نواحی روستایی ایفا می‌کند. در سال ۱۹۸۶ کمیسیون جوامع اروپایی، نه تنها گردشگری مزرعه یا گردشگری کشاورزی، بلکه تمامی فعالیت‌های گردشگری روستایی را در نواحی روستایی، گردشگری روستایی تعریف نمود (sharply and sharply, ۱۹۹۷). در واقع، مفهوم صنعت گردشگری ترکیبی از فعالیت‌ها، خدمات و صنایعی است که در بخش‌های حمل‌ونقل، واحدهای اقامتی، واحدهای پذیرایی، مغازه‌ها، تفریحگاه‌ها، تسهیلات و دیگر خدمات پذیرایی، تجربه سفر را برای افراد یا گروه‌ها فراهم می‌کند (Goeldner and Brent Richie, ۲۰۰۶).

دیدگاه‌های مربوط به توسعه گردشگری روستایی

سه دیدگاه مهم درباره گردشگری روستایی، به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی، وجود دارد که به شرح زیر می‌توان بیان کرد:

الف) گردشگری روستایی، راهبردی برای توسعه روستایی: گردشگری روستایی، راه‌حل همه مشکلات روستایی نیست، اما می‌تواند آثار اقتصادی مهمی داشته باشد و به کند شدن روند مهاجرت جمعیت روستایی کمک کند. رشد گردشگری، راهبردی برای توسعه روستایی است و تفکر نسبتاً جدیدی است که سیاست‌گذاران محلی در جوامع روستایی، به اهمیت آن پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن ندارند. برخی نویسندگان، به پژوهش درباره این موضوع پرداخته‌اند که چگونه صنعت گردشگری، از حرکت باز می‌ایستد یا ممکن است آثار زیان‌آوری بر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. همچنین دیدگاه دیگری با این پیش‌زمینه فکری وجود دارد که گردشگری، راه‌حل اقتصادی قطعی برای توسعه نواحی روستایی است. دیدگاه محتاطانه‌تری نیز وجود دارد که در آن گردشگری فرایند برنامه‌ریزی یکپارچه معرفی می‌شود که فرصت‌هایی را برای کاهش مضرات و حداکثر کردن منافع توسعه فراهم می‌نماید (رکن‌الدین افتخاری و قادری، ۱۳۸۱). از این‌رو، آن‌ها معتقدند که با گسترش گردشگری به عنوان جایگزینی برای فعالیت‌های کشاورزی در نواحی مذکور، می‌توان به موفقیت‌هایی در این زمینه دست‌یافت (رکن‌الدین افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵).

ب) **گردشگری روستایی، سیاستی برای بازسازی سکونتگاه‌های روستایی:** گردشگری حوزه‌ای اصلی برای بازسازی نواحی روستایی است، حتی مناطقی که از گذشته فعالیت‌های گردشگری در آن‌ها، رونق فراوانی نیافته است. طرفداران این نظریه، معتقدند که می‌توان از اتکای بیش‌ازحد تولیدکنندگان روستایی به کشاورزی کاست و آن‌ها را در فرصت‌های اقتصادی جدیدی که با بازیابی جهانی‌تر شده رقابت کند به کار گرفت. از این رو، در راهبرد مذکور، معمولاً سه رویکرد زیر دنبال می‌شود: ۱) گردشگری روستایی، سیاستی برای باز ساخت سکونتگاه‌های روستایی؛ ۲) بازسازی در برابر افول کشاورزی؛ ۳) توسعه، بهبود فرآورده‌ها و محصولات کشاورزی (حسنوند و حسنوند، ۱۳۹۰).

ج) **گردشگری روستایی، ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی:** سیاست گردشگری پایدار در دنیای کنونی، رهیافتی جامع است که خواهان رشد بلندمدت صنعت گردشگری، بدون آثار مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است. در سیاست مذکور، بر این نکته نیز تأکید می‌شود که در قالب توسعه گردشگری، بشر می‌تواند به تعدیل یا دست‌کاری جنبه‌های خاصی از محیط، در جهت مثبت یا منفی بپردازد (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). در راهبردهای مذکور، معمولاً دو رویکرد زیر مورد توجه است: ۱) گردشگری روستایی، ابزاری برای توسعه پایدار؛ ۲) پراکنش و توزیع به‌منظور محافظت از سرمایه‌ها و منابع گردشگری (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵).

امروزه رشد جمعیت در مناطق روستایی بدون سرمایه‌گذاری نظام‌مند در راستای تقویت زیرساخت‌های اقتصادی و متنوع سازی آن‌ها، به گسترش بیش از حد فعالیت‌های تولیدی و متکی بر منابع طبیعی انجامیده و این گسترش ناپایدار نیز به‌گونه‌ای محسوس به تخریب فزاینده منابع طبیعی موجود منجر شده است. گذشته از این پیامد منفی، با نرخ پایین بهره‌وری نیروی کار در نتیجه ماشینی شدن نامناسب، نرخ بالای بیکاری (پنهان و آشکار) در بخش تولیدات روستایی و گسترش فناوری سرمایه‌بر، ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار در پاسخ به خیل عظیم بیکاران روستایی که بی‌بهره از سرمایه و مهارت لازم‌اند، تا حدی غیرممکن شده و موجب مهاجرت به کلان‌شهرها و گسترش حاشیه‌نشینی شده است (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۲). در این راستا یکی از ابزارهایی که می‌تواند نقش قابل‌توجهی در پیشرفت مناطق روستایی داشته باشد، توسعه گردشگری در این مناطق است. چون که با گردشگری و جذب گردشگران فرصت و زمینه برای شغل‌های ایجاد خواهد شد که نیاز چندانی به مهارت‌های زیاد ندارند. مهم‌ترین و اصلی‌ترین جاذبه گردشگری روستایی، به طور سنتی عرصه روستاست. به عبارتی، برای جذب گردشگر به سوی محیط‌های روستایی و نگه‌داشتن آن‌ها در روستا، باید انواع جاذبه‌ها برای آسایش و سرگرمی آن‌ها مهیا شود و به آنان امکان داده شود تا ضمن هزینه کردن در اقتصاد محلی و روستا هم نقش و سهم داشته باشند (بابایی و جنگجو، ۱۳۹۲). به‌طور کلی، سازمان تجارت جهانی (۱۹۹۶) مهم‌ترین کارکردهای گردشگری روستایی را برآوردن این دو هدف می‌داند: الف) افزایش ظرفیت اقتصاد جوامع روستایی برای نوآوری و توسعه منابع انسانی با جلب سرمایه‌گذاری در این مناطق و متنوع کردن ساخت و کارکردهای اقتصادی جوامع روستایی؛ ب) خروج مناطق روستایی از حالت انزوای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی موجود و اتصال اقتصاد مناطق روستایی کشورها به اقتصاد مشارکت‌کننده (مقصودی و لشکرآباد، ۱۳۸۳؛ صفایی پور و همکاران، ۱۳۹۳).

بر اساس نظر لی، در مورد تأثیرات اقتصادی گردشگری معتقد است که گردشگری باعث افزایش درآمد ملی و تولید خالص ملی می‌شود. همچنین، او گردشگری را منبع درآمدی برای دولت می‌داند و اعتقاد دارد که این صنعت به بهبود خدمات اجتماعی منجر می‌شود (لی، ۱۳۷۸). همچنین جورووسکی بیان می‌کند که گردشگری روستایی اگر خوب برنامه‌ریزی و مدیریت شود، می‌تواند منابع محیطی محلی را حفظ و یا افزایش دهد. از دیدگاه وی، گردشگری روستایی فرصت‌های اشتغال را برای ساکنان روستایی افزایش می‌دهد و باعث تنوع مشاغل می‌شود، مانند بازارهای محلی و بومی و افزایش فعالیت‌های فصلی که باعث می‌شود فرصت‌های اشتغال بازرشی برای ساکنان در همه فصول سال فراهم شود (Jurowski, ۱۹۹۶). شارپلی نیز معتقد است که توسعه گردشگری افزایش نقش زنان در جوامع سنتی و دورافتاده را موجب می‌شود (مهدوی، ۱۳۸۱). در واقع، توسعه گردشگری به افزایش فرصت‌های شغلی، ارتقای پایگاه اجتماعی، ایجاد اشتغال و خودکفایی، ایجاد فرصت‌های دستیابی به موقعیت و جایگاه مدیریت و رهبری و افزایش فرصت‌های آن‌ها برای فعالیت و موقعیت‌های جانبی می‌انجامد (مهدوی، ۱۳۸۱). فصلی بودن گردشگری بدین معنی است که در بسیاری از مقصدها دست‌کم دو بازار کار وجود دارد که یکی، برای شاغلان دائمی این صنعت و دیگری، برای شاغلان گردشگری در فصل تراکم کاری است. اشتغال فصلی همچون اشتغال موقت، شاغلان حاشیه‌ای را جذب می‌کند و اگر فشار تقاضا نسبتاً کافی باشد، ممکن است دستمزدها افزایش یابد. پدیده

فصلی بودن اشتغال در صنعت گردشگری، علاوه بر تأثیر بر مشاغل مستقیم گردشگری، در مشاغل غیرمستقیم مرتبط با آن نیز تأثیرگذار است و در بازارهای نیروی کار آزاد، اغلب همین جریان به مهاجرت موقت و گسترده نیروی کار می‌انجامد که انتقال درآمد و مخارج مترتب بر آن بین مناطق را در پی دارد (بول، ۱۳۷۹).

در تحقیقی دیگر دیاردن (۱۹۹۷) عدم آگاهی مردم نواحی روستایی از اثرات گردشگری را یکی از دلایل عدم توسعه گردشگری روستایی عنوان می‌کند (دیاردن، ۱۹۹۷). در حالی که نتایج پژوهش توکلی نیا و همکاران (۱۳۹۰) نشان می‌دهد که مهم‌ترین مانع در جهت نیل به توسعه گردشگری پایدار روستایی و همچنین عدم بهره‌مندی روستایی علی‌صدر از مزایای صنعت گردشگری با توجه به حضور گسترده گردشگران در منطقه ناشی از کمبود تسهیلات و تجهیزات گردشگری در این روستا می‌باشد (توکلی نیا و همکاران، ۱۳۹۰). به طور کلی، گسترش گردشگری روستایی، امکان انجام فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد مشاغل گوناگون در مناطق روستایی فراهم می‌شود؛ این فرصت‌های شغلی از قبیل حمل‌ونقل، هتلداری، خدمات مشاوره‌ای و راهنمایی، سازمان‌دهی و بازاریابی و تولیدات صنایع دستی و روستایی که بیشتر جنبه خدماتی دارند ممکن است به طور مستقیم یا غیرمستقیم به وجود آیند. همچنین، از دیگر اثرات گردشگری روستایی، می‌توان به ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق روستایی اشاره کرد که در نتیجه آن، با حل معضل بیکاری، از نرخ مهاجرت جمعیت روستایی به کلان‌شهرها و گسترش حاشیه‌نشینی کاسته می‌شود؛ همچنین، انتقال آرام نیروی بیکار (پنهان یا آشکار) بخش کشاورزی که باعث کاهش بهره‌وری در این بخش شده به سمت بخش‌های خدماتی صورت می‌گیرد و به ایجاد فرصت‌های شغلی جدید می‌انجامد (شریف‌زاده و مرادنژادی، ۱۳۸۱).

اهداف گردشگری روستایی

به طور کلی، یکی از مهم‌ترین اهداف توریسم روستایی افزایش درآمد روستائیان و خانوارهای روستایی می‌باشد که جهت نیل به هدف این برنامه‌ریزی لازم و ضروری می‌باشد. پیش از این در خصوص چگونگی افزایش درآمد روستائیان از طریق توریسم، توضیحاتی داده شد. یکی دیگر از اهداف گردشگری روستایی، هدف آموزشی می‌باشد، به این ترتیب که یکسری آموزش‌های حرفه‌ای برای افراد درگیر در این صنعت عظیم، اعم از روستائیان و کارکنان نهادها، مؤسسات و سازمان‌های فعال را تدارک ببیند که البته با توجه به اصول توسعه پایدار، پایه‌ریزی و افراد را برای کارهای مدیریتی، آماده نماید (Unwin, ۱۹۹۶). این امر علاوه بر اینکه موجب صرفه‌جویی در زمان و اعتبارات می‌شود، می‌تواند سبب افزایش تعداد توریست‌ها و گردشگران روستایی هر سال نسبت به سال‌های قبل شده و به نوبه خود افزایش میزان درآمد خانوارهای روستایی (به‌عنوان مهم‌ترین هدف توریسم روستایی) را باعث گردد. از دیگر اهداف گردشگری روستایی را می‌توان افزایش میزان مشارکت روستائیان در سیاست‌گذاری و سیاست‌سازی در زمینه‌هایی از قبیل فراهم کردن امکانات تفریحی و ورزشی، معرفی سیمای جغرافیایی و طبیعی محل و غیره را نام برد. همچنین قرار دادن اطلاعاتی از قبیل مشاغل، نهادها و مؤسسات درگیر در صنعت توریسم به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در اختیار مردم از اهداف دیگر توریسم روستایی محسوب می‌شود (Felsentein & Fleisher, ۲۰۰۴).

گردشگری و توسعه اقتصاد روستایی

صنعت گردشگری آثار اقتصادی فراوانی دارد. ایجاد اشتغال و دستیابی به درآمد ارزی پایدار و مناسب، افزایش اشتغال و تنوع فعالیت‌های اقتصادی، کاهش بیکاری و ایجاد اشتغال برای افراد کم‌درآمد، ارتقای سطح زندگی مردم و بهبود زیرساخت‌ها و امکانات موجود از مهم‌ترین آثار مثبت اقتصادی گردشگری به شمار می‌آیند (زاهدی، ۱۳۸۵). تنوع‌بخشی به اقتصاد، بالا بردن شاخص توسعه انسانی، مشکلات ناشی از صنعتی شدن و آلودگی بیش از حد استاندارد شهرها به‌ویژه شهرهای بزرگ، مهاجرت‌های روستایی، افزایش بهره‌وری و کارآمدی نیروی انسانی، اشتغال‌زایی، تعامل فرهنگ‌ها و گفتمان‌ها، حفظ محیط‌زیست و در مجموع توسعه پایدار از دغدغه‌هایی است که جهان امروز با آن روبه‌رو است (افتخاری و قادری، ۱۳۸۱). از این‌رو، پدیده گردشگری وجوه مختلف فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی را در بر می‌گیرد؛ و حتی

در پاره‌ای موارد، برای توسعه مناطق کمتر توسعه‌یافته و کاهش فقر و بیکاری در آن‌ها، آخرین گزینه به شمار می‌رود. گردشگری صنعتی کاربر است که زمینه اشتغال افرادی با مهارت‌های گوناگون و در سنین مختلف را فراهم می‌آورد، بنابراین یکی از راه‌های غلبه بر بیکاری روستایی است (میرزایی، ۱۳۸۸). توسعه گردشگری روستایی در مکان‌های مختلف زمینه‌های اشتغال دائم، فصلی و نیمه‌وقت را برای نیروی انسانی با تخصص و آموزش متوسط فراهم می‌سازد و از نرخ بیکاری می‌کاهد. در توسعه گردشگری، گذشته از ایجاد اشتغال مستقیم، زمینه سایر فعالیت‌های مرتبط مانند کارهای ساختمانی، تعمیرات، کرایه خودرو و دست‌فروشی برای افراد بومی فراهم می‌شود (سلطانی، ۱۳۷۴). لذا، گردشگری از مؤلفه‌هایی است که در صورت توجه مسئولین و فراهم کردن امکانات زیربنایی و رفاهی مناسب برای مسافران و خود مردم روستا می‌تواند در بهبود اقتصاد مردم روستایی نقش مثبت ایفا کرد و از طرف دیگر از مهاجرت روستاییان و همچنین از زاغه‌نشینی در حومه شهرها جلوگیری به عمل آورد.

صنعت گردشگری روستایی را باید همانند لبه‌های تیز یک تیغ بدانیم که اگر صحیح و بر اساس اصول و نظم، توسعه و گسترش نیابد، نه تنها به عمران و اصلاح مناطق روستایی کمک نخواهد کرد، بلکه آثار مخرب و جبران‌ناپذیری را بر بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، طبیعی، زیست‌محیطی و دیگر بخش‌های جوامع روستایی و نهایتاً کل جامعه بر جا خواهد گذاشت. لذا برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح و هماهنگ در زمینه گردشگری روستایی، مسئولیتی پیچیده است؛ چراکه تنوع در زمینه گردشگری روستایی زیاد است و از طرفی، به علت اینکه یک فعالیت غیررسمی و در عین حال اختیاری است، مدیریت و تحت نفوذ قرار دادن آن دشوار است (قنبری، ۱۳۸۷؛ چهارزی و اسماعیل‌پور، ۱۳۹۳؛ نورانی و ارغان، ۱۳۹۴). صنعت گردشگری را امروزه باید یکی از بزرگ‌ترین منابع درآمد برای کشورها به حساب آورد. آمارهای منتشرشده توسط سازمان جهانی توریسم (WTO) نشان می‌دهد که تعداد گردشگران از رقم سالیانه ۶۲۵ میلیون نفر در سال ۲۰۰۰ به ۱/۶ میلیارد نفر در سال ۲۰۲۰ و نیز درآمد این صنعت از ۴۴۵ میلیارد دلار به بیش از ۲ تریلیون دلار خواهد رسید (موسوی، ۱۳۸۳؛ بهرامی و بهرامی، ۱۳۹۱). متناسب با این گردشگری روستایی می‌تواند منبع مهمی برای بحث اشتغال در مناطق روستایی باشد، به خصوص این امر در میان گروه‌های کوچک که از نظر اقتصادی نیز در سطح بالایی قرار ندارند، قابل توجه است؛ چرا که اشتغال در این صنعت برای روستاها، اغلب احتیاج به مهارت زیادی ندارد و ساکنان محلی به آسانی و با مهارت‌های معمولی و ساده، مانند پخت غذاهای محلی، خدمتکاری، خرده‌فروشی، کارگری در رستوران‌ها و جز این‌ها می‌توانند در این زمینه فعالیت کنند (قنبری، ۱۳۸۷).

گردشگری روستایی می‌تواند به عنوان حافظ منابع طبیعی و منابع محلی در مناطق روستایی باشد. آنچه امروزه با آن، به عنوان معضل بزرگ ملی در تمامی مناطق کشور دست به گریبان هستیم، تخریب رو به افزایش منابع طبیعی و انسانی است که اکثراً در حوزه‌های روستایی قرار دارند. از آنجایی که بیشتر روستاها در اغلب کشورهای جهان از استانداردهای پایین زندگی برخوردار هستند. لذا روستاییان به دنبال راه‌هایی جدید برای کسب درآمد هستند. در نواحی مساعد و با قابلیت، گردشگری روستایی می‌تواند به عنوان یک منبع مهم درآمد برای روستاییان و کشاورزان باشد (Frederick, ۱۹۹۲). در عرصه نوین جهانی، تنوع بخشیدن به اقتصاد و افزایش شاخص‌های توسعه انسانی، رفع مشکلات ناشی از صنعتی شدن و آلودگی بیش از حد استاندارد شهرها، افزایش بهره‌وری و کارآمدی نیروی انسانی، اشتغال‌زایی، تعامل فرهنگ‌ها و حفظ محیط‌زیست و در مجموع، توسعه پایدار از دغدغه‌هایی است که جهان امروز با آن روبه‌روست و هریک از کشورها در هر سطحی از توسعه در تلاش هستند تا پاسخ لازم به این مسائل را بیابند. در این میان کشورهایی که به تنوع‌بخشی اقتصادی روی آورده‌اند و می‌خواهند خود را از اقتصاد تک‌پایه‌ای برهانند و در جستجوی شناخت ظرفیت‌ها یا خلق مزیت‌های نوین توسعه هستند، بسیار موفق‌تر از دیگر جوامع بوده‌اند. یکی از این مؤلفه‌ها گسترش صنعت گردشگری است که اغلب کشورهایی که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت‌ها بهره‌مند هستند، آن را در برنامه توسعه ملی خود گنجانیده‌اند تا از این طریق بتوانند فرایند توسعه ملی خود را تسریع و تکامل ببخشند (شمس‌الدینی، ۱۳۸۹).

به طور کلی، گردشگری روستایی می‌تواند به احیا و زنده نگه‌داشتن این آداب و فرهنگ‌ها در محیط‌های اجتماعی-تاریخی کمک شایان بکند. در هر حال، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به گردشگری به عنوان صنعتی که ثبات اقتصادی و جمعیتی را برای جوامع روستایی به دنبال دارد، می‌نگرند و بسیاری گردشگری را عنصر لازم برای حرکت به سوی اصلاح مناطق روستایی می‌دانند و از گردشگری به عنوان راهبردی که می‌تواند با توجه به اثربخشی خاص خود به جوامع روستایی حیات دوباره بدهد و آن‌ها را پابرجا نگه

دارد، یاد می‌کنند (ازکیا و دیگران، ۱۳۸۷). بنابراین، گردشگری روستایی به عنوان یک کارکرد فراساختاری می‌تواند از طریق مشارکت و وابستگی به سایر بخش‌های اقتصادی و فرهنگی جامعه گسترش و تداوم یابد و به نوبه خود در رشد و تعالی روستا و بالطبع گره خوردن آن با توسعه ملی نقش مهمی در فرایند توسعه کشور ایفا کند. از طرفی، کارشناسان صنعت گردشگری معتقدند که ایران به لحاظ ظرفیت‌های برنامه‌ریزی صنعت گردشگری، جزء ده کشور اول جهان محسوب می‌شود. در حالی که سهم ایران از درآمد بازارهای بین‌المللی صنعت گردشگری، در سال ۲۰۰۰ حدود ۱,۷۰۰ بوده است و مبدأ بیش از ۸۰ درصد گردشگرهای ورودی از کشورهای هم‌جوار است. با اندکی تعمق می‌توان به این حقیقت پی برد که صنعت گردشگری در ایران، به مفهوم واقعی خود نتوانسته است در تولید درآمد و بهبود شرایط اقتصاد ملی و ناحیه‌ای، موفق باشد (حسنوند و حسنوند، ۱۳۹۰). بنابراین ضرورت دارد با برنامه‌ریزی‌های صحیح و شناسایی پتانسیل و ظرفیت‌های داخلی و همچنین ایجاد راهبردها و برنامه‌ریزی‌های کارا در سیاست‌های توسعه روستایی، زمینه یکپارچه کردن کارکردهای گردشگری روستایی جهت اشتغال پایدار و کاهش فقر در مناطق روستایی را فراهم گردد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

گردشگری روستایی در بسیاری از کشورها روز به روز در حال گسترش است. امروزه گردشگری به عنوان یکی از ارکان اصلی اقتصاد جهانی سهم چشمگیری را در معادلات بین‌المللی ایفا کرده است. از این رو، با توسعه فعالیت‌های گردشگری و شناساندن بخشی از جاذبه‌های جهانگردی ایران به خصوص در روستاها، می‌توان به بهبود و ارتقای سطح این فضاها کمک شایانی کرد و برای بهسازی و بازسازی کالبد اقتصادی و اجتماعی آن‌ها گام‌های مؤثری برداشت و با توسعه گردشگری روستایی به اقتصاد ملی کشور کمک کرد. بیکاری از مهم‌ترین مسائل و مشکلات کنونی به شمار می‌رود. در چنین شرایطی، به‌ویژه با توجه به خصوصیات بخش گردشگری (مانند فصلی و موقتی بودن بسیاری از مشاغل آن)، می‌توان انبوهی از جمعیت بیکار را جذب کرد؛ همچنین، روستاییان می‌توانند با دیدن دوره‌های آموزش کوتاه‌مدت در هنگام بیکاری و کم شدن حجم کار کشاورزی، در بخش خدمات گردشگری مشغول به کار شوند و بدین ترتیب، با دستیابی به نوعی درآمد جانبی، سطح زندگی خود و خانواده‌شان را ارتقا دهند. بنابراین، اجرای موفقیت‌آمیز و توسعه گردشگری روستایی با نحوه و چگونگی پذیرش مردم محلی دارای ارتباط مستقیم و مؤثری است که این مهم باید به طور ویژه در برنامه‌های مدیریت گردشگری روستایی دارای جایگاه ویژه‌ای باشد. این یک امر غیرقابل انکار است که گردشگری نقش مهم و قابل توجهی در احیا و توسعه مناطق روستایی دارد. همچنین، گردشگری می‌تواند در زمین حفظ و یا تجدید منابع طبیعی و محیط‌زیست روستاها آثار مثبت داشته باشد. از طرف دیگر، اگر این فعالیت بدون برنامه و مدیریت صحیح و اصولی در مناطق روستایی پیگیری شود، می‌تواند به عنوان عامل آسیب‌رسان به مناطق روستایی و منابع آن باشد. با توجه به نیاز صنعت گردشگری برای ایجاد تنوع اقتصادی و اشتغال در مناطق روستایی، لازم است تا در تدوین ساختار مدیریت روستایی، توجه کافی و ویژه به فعالیت داشته باشیم. از این رو، واکاوی مطالعه انجام شده نشان می‌دهد گردشگری روستایی، موتور محرکه اصلی در زمینه بهبود و رشد اقتصادی روستاها محسوب می‌شود و گردشگری با ایجاد فرصتی راهبردی سبب تنوع اقتصاد محلی شده و با ایجاد فرصت‌های شغلی مولد مبتنی بر قابلیت‌های موجود در روستا، سبب افزایش سطح رفاه، استانداردهای زندگی، درآمد و امنیت در روستا می‌شود. بنابراین می‌توان گفت که یکی از بهترین راه‌های نجات روستایی کشور از مسائل و مشکلات اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی و رسیدن به عدالت اجتماعی و جغرافیایی، توجه هر چه بیشتر مسئولین و مردم به توسعه و گسترش گردشگری روستایی است، زیرا در نهایت به توسعه پایدار روستایی می‌انجامد. در واقع، گردشگری روستایی با افزایش درآمد روستاییان از طریق ارائه خدمات و فروش تولیدات خود به گردشگران، تلاش برای بکارگیری استعدادها و کشف منابع بالقوه برای کسب درآمد از راه رشد صنایع دستی روستایی و جذب سرمایه‌های سرگردان و به جریان انداختن آن در محیط روستا موجب دستیابی به سطحی از تعادل اقتصادی بین سایر بخش‌ها در روستا و تسریع در گردش پول در فضای روستا می‌شود.

فهرست منابع

- ۱- ازکیا، م. و ایمانی، ع. (۱۳۸۷). توسعه پایدار روستایی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- ۲- بول، آ. (۱۳۷۹). *اقتصاد نیروی جهانگردی*. ترجمه علی اعظم محمدیگی. تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی آینده پویان.
- ۳- بهاری، ع. (۱۳۹۰). *برنامه‌ریزی توسعه پایدار توریسم شهرستان شبستر با استفاده از GIS*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- ۴- بهرامی، ی. و بهرامی، پ. (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل اکو توریسم شهرستان سردشت و نقش آن در توسعه اقتصادی منطقه. دومین همایش راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده علوم انسانی - دانشگاه آزاد اسلامی سنندج، ۹ و ۱۰ خرداد، ۱-۱۹.
- ۵- توکلی نیا، ج.، محمدیان مصمم، ح. و عزمی، آ. (۱۳۹۰). تعارض نارسایی تسهیلات و تجهیزات با گردشگری پایداری روستایی، دومین همایش ملی توسعه پایدار روستایی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.
- ۶- چهارزی، ا.، اسماعیل پور، ع. م. (۱۳۹۳). جایگاه گردشگری روستایی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: روستای نامق شهرستان کاشمر. *اولین همایش ملی توریسم و گردشگری سبز*، صص ۱۳-۱.
- ۷- حسونوند، ا. و حسونوند، ا. (۱۳۹۰). امکان‌سنجی گردشگری روستایی و آثار آن بر توسعه روستایی (بررسی موردی منطقه کهمان در شهرستان سلسله). *توسعه روستایی*، دوره سوم، شماره ۲.
- ۸- رکن‌الدین افتخاری، ع. و قادری، ا. (۱۳۸۱). نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوب‌های نظریه‌ای). *مدرس*، دوره ۶، شماره ۲.
- ۹- رکن‌الدین افتخاری، ع. و مهدوی، د. (۱۳۸۴). راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک. *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، دوره ۱، شماره ۲.
- ۱۰- سقایی، م. (۱۳۸۶). گردشگری روستایی و توسعه. *مجموعه مقالات سمینار بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه جهانگردی در ایران*. دانشگاه علامه طباطبایی، دسترس آنلاین از طریق www.touristy.blogfa.com
- ۱۱- سلطانی، م. (۱۳۷۴). اهمیت توسعه توریسم در جهان سوم. *مقالات برگزیده سمینار اصفهان و جاذبه‌های ایران‌گردی و جهانگردی*، اصفهان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۲- شریف‌زاده، ا. و مرادنژاد، ه. (۱۳۸۱). توسعه پایدار و گردشگری روستایی. *ماهنامه جهاد*، شماره ۲۵۱-۲۵۰، تهران، صص ۴۱-۵۳.
- ۱۳- شمس‌الدین، ع. (۱۳۸۹). گردشگری روستایی راهکاری سازنده برای توسعه روستایی نمونه موردی: روستای فهلیان. *مسکن و محیط روستا*، شماره ۱۳۱.
- ۱۴- قادری، ا. (۱۳۸۱). نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی پایدار. *پایان‌نامه دکترای تربیت مدرس*.
- ۱۵- قنبری، ی. (۱۳۸۷). گردشگری روستایی، رویکردی جدید در مدیریت روستایی کشور. *مجله پیک نور*، سال ۷، شماره ۳، صص ۱۵۱-۱۴۲.
- ۱۶- لی، ج. (۱۳۷۸). *گردشگری و توسعه در جهان سوم*. ترجمه عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و همکاران. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

- ۱۷- مافی، ع. و سقایی، م. (۱۳۸۷). تحلیلی بر گردشگری روستایی در پیرامون کلان شهرها. *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، شماره ۱۰، مشهد.
- ۱۸- مشکینی، ا.، حیدری، ت. (۱۳۹۰). ارزیابی توسعه گردشگری شهر زنجان با استفاده از مدل SWOT (نمونه موردی: منطقه زنجان رود). *مجله فضای جغرافیایی*، دوره ۱۱، شماره ۳۵، صص ۶۳-۳۷.
- ۱۹- میرزایی، ر. (۱۳۸۸). تأثیر توسعه گردشگری روستایی بر اشتغال در منطقه اورامان کرمانشاه. *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۲، شماره ۴، صفحات ۷۶-۴۹.
- ۲۰- مقصودی، ط. و لشگر آرا، ف. (۱۳۸۳). توریسم، توسعه و روستا. *ماهنامه جهاد*، شماره ۲۶۴، صص ۲۳-۱۲.
- ۲۱- صفایی پور، م.، دامن باغ، ص.، طاهری، ح. و رزمگیر، ف. (۱۳۹۳). تحلیل نقش گردشگری در اقتصاد روستایی. *پژوهش‌های روستایی*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۴۴۴-۴۲۳.
- ۲۲- بابایی، م. و جنگجو، ع. (۱۳۹۲). توسعه صنعت گردشگری روستایی؛ فرصت‌ها و چالش‌ها (مورد شناسی روستاهای دهستان دشت؛ شهرستان ارومیه). *اولین همایش ملی مدیریت گردشگری، طبیعت‌گردی و جغرافیا*، ۲۳ بهمن، صص ۱۰-۱.
- ۲۳- نورانی، س. ی. و ارغان، ع. (۱۳۹۴). گردشگری روستایی؛ فرایندی نو در راستای توسعه پایدار، کنفرانس ملی کشاورزی پایدار، محیط‌زیست و توسعه روستایی، کوهدشت، اداره جهاد کشاورزی کوهدشت، شرکت پنام خط نوین، <http://www.civilica.com>
- ۲۴- وای، گی، چاگ. (۱۳۸۲). جهانگردی در چشم‌اندازی جامع. ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۸۲.
- ۲۵- یوسف، ق. (۱۳۸۷). گردشگری روستایی، رویکرد جدید در مدیریت روستایی کشور. *بیک نور*، سال هفتم، شماره سوم.
- ۲۶- Dearden, P. (۱۹۹۷). *Carrying capacity and Environmental Aspects of Ecotourism In J. Bornemeier & M. Victor & P.B. Durst Eds. Proceedings of an International Seminar held Community Development*, pp. ۴۴-۶۰.
- ۲۷- Dougherty Michael L., Brown Laura E. & Green Gary Paul. (۲۰۱۳). the Social Architectur of Local Food Tourism: Challenges and Opportunitis for Community Economic Development. *Journal of Rural Social Sciences*, ۲۸(۲), PP. ۱-۲۷.
- ۲۸- Dwyer, L. (۲۰۰۹). Destination and enterprise management for a tourism future, *Tourism Management*.
- ۲۹- Frederick, M. (۱۹۹۲). *Tourism as a Rural Economic Development Tool: An Exploration of the Literature" Bibliographies and Literature of Agriculture*. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Augus, No. ۱۲۲.
- ۳۰- Gee, C. Y. (۱۹۹۴). *International Hotels Development and Management*. East Lansing. Education Institute of the American Hotel and Motel Association.
- ۳۱- Giampiccoli, A and Kalis Janet, H. (۲۰۱۲). Tourism, Food, and Culture: Community-Based Tourism, Local Food, and Community Development in Mpondoland, Culture, Agriculture, Food and Environment, the Journal of Culture, Agriculture, Vol. ۳۴, Issue ۲, PP. ۱۰۱-۱۲۳.
- ۳۲- Goeldner, Charles and Brent Richie, J. R. (۲۰۰۶). *Tourism, Principles, Practices, Philosophies*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- ۳۳- Jurowski, Claudia (۱۹۹۶). "Tourism Means More than Money to the Host Community", *Parks and Recreation*, Vol. ۳۱, No. ۹: ۱۱۰-۱۱۸.
- ۳۴- Kock Marcelino, G. (۲۰۱۳). *The Development of an Eco-Gastronomic Tourism (EGT) Supply Chain- Aanlyzing Linkages Between Farmers, Restaurants and Tourists in Aruba*, PhD Thesis, University of Central Florida.
- ۳۵- Sharply, Richard, and sharply Julia. (۱۹۹۷). *Rural Tourism: An Introduction*, I. T.P., London, pp. ۷-۸, ۱۷-۱۸, ۲۲-۳۰, ۶۰-۷۱.
- ۳۶- Soteriades, M. (۲۰۰۲). "Tourism and environment in rural", Available on the website: www.fund.Acbe/prelude, p ۱۱۷.

-
- ۳۷- Szabo, B. (۲۰۰۵). Rural Tourism as Alternative Income Source for Rural Areas along the hortobagy.
- ۳۸- Thabet, A. (۲۰۰۷). An Approach to a Strategy for Improving Libyas Tourism Industry. *International Tourism Biennia*.
- ۳۹- Unwin, J. (۱۹۹۶). Tourism development in Estonia. *Journal of Management Tourism*, ۱۷(۴). P. ۲۶۵-۲۶۷.